

Les dones folkloristes i la literatura popular catalana a Catalunya, un segle d'estudis i recerques

Carme Oriol
Universitat Rovira i Virgili

En els darrers anys, els estudis sobre literatura popular catalana han començat a reivindicar el paper que han tingut les dones en la salvaguarda i la difusió d'aquest patrimoni literari.¹ Les síntesis d'història del folklore català, com les realitzades per Llorenç Prats, Dolors Llopart i Joan Prat (1982) i per Llorens Prats (1988), han fet esment a la tasca realitzada per les primeres dones folkloristes, Maria del Pilar Maspons i Labrós (Maria de Bell-lloch) i Joaquina Santamaria i Ventura (Aagna de Valldaura) que van dur a terme la seva activitat en el període de la Renaixença. Així mateix, el primer d'aquests treballs dedica un breu paràgraf a esmentar la contribució a l'estudi del folklore realitzada per algunes de les deixebles de Rossend Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. En concret esmenta els noms de: Sara Llorens, Adelaida Ferré, Joana Vidal, Maria de la Gràcia Bassa, Maria Baldó, Manuela Fina i Mercè Ventosa (Prats, Llopart & Prat, 53). Per la seva banda, Dolors Llopart (2008) també aborda el tema en el seu treball dedicat a l'estudi de la cultura popular.

A més d'aquestes aportacions, que situen la tasca realitzada per les dones folkloristes dins del panorama general dels estudis de literatura popular catalana, se n'han realitzat d'altres de més específiques, dedicades a tractar el tema de forma més concreta i a aprofundir en la vida i en l'obra d'algunes d'aquestes folkloristes. Entre aquests treballs cal destacar els realitzats per Joan Armangué (2004, 2007), Joan Borja, Dolors Llopart i Roser Ros, Carme Oriol (2012, 2013), Montserrat Palau (2012, 2014), Josefina Roma (2005, 2006, 2012), Francesc Roma i Casanovas, Joan Soler i Amigó, Carme Vilà, i Laura Villalba (2012, 2013, 2014, 2015).

En el marc d'aquesta línia d'investigació, que combina els estudis de folklore i els estudis literaris de gènere, el present treball es proposa analitzar la tasca realitzada per les dones folkloristes en el període comprès entre 1853 i 1959, és a dir, entre l'any de la publicació del llibre *Observaciones sobre la poesia popular con muestras de romances catalanes inéditos* de Manuel Milà i Fontanals (1853), considerat un treball de referència en l'interès que es va desvetllar al segle XIX pels estudis de literatura popular a Catalunya, i l'any de la mort de Joan Amades, el darrer folklorista que aborda l'estudi de la literatura popular catalana des d'una perspectiva considerada clàssica d'acord amb els estàndards actuals.²

Amb aquest estudi es pretén, doncs, donar a conèixer la contribució de les dones folkloristes a l'estudi de la literatura popular catalana, tot considerant les publicacions que van realitzar i els projectes en què van participar. Més que detallar les aportacions individuals,³ que caldrà seguir investigant en treballs posteriors, aquest estudi posarà la

¹ Aquest treball és un dels resultats de la recerca duta a terme en el projecte FFI2012-31808 del Ministeri d'Economia i Competitivitat. Així mateix, s'emmarca en la línia d'investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i consolidat per la Generalitat de Catalunya (2014 SGR 755).

² Per estudiar aquest ampli període de temps, el present treball s'ha beneficiat dels avantatges metodològics que proporciona la base de dades "BiblioFolk" que dona suport al projecte Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana <<http://bibliofolk.arxiudedefolklore.cat>>.

³ Entre aquestes aportacions cal destacar, per exemple, les de Caterina Albert i Paradís (Victor Català) (1868–1966), informant d'un recull de cançons i autora d'un recull de parèmies que han estat publicats respectivament pel seu nebot i fillol Lluís Albert (1994, 2000). Sobre el primer recull, Lluís Albert explica que una trentena de cançons les va transcriure l'estiu de 1943 de llavis de la seva tia i padrina,

seva atenció principal a establir les grans etapes en què es manifesta l'activitat d'aquestes dones, amb l'objectiu d'aportar una mirada nova i necessària per a la construcció d'una història de la literatura popular catalana.

1. Les precursoras: les folkloristes de la Renaixença

En el període de la Renaixença són dues les dones que destaquen pel seu interès en l'estudi del folklore: Maria del Pilar Maspons i Labrós (Maria de Bell-lloch) i Joaquina Santamaria i Ventura (Agnà de Valldaura).

1.1. Maria del Pilar Maspons i Labrós (Maria de Bell-lloch)

Maria del Pilar Maspons i Labrós (Barcelona 1841–1907) va ser escriptora i folklorista i va signar els seus treballs amb el pseudònim Maria de Bell-lloch.⁴ Era germana de Francesc de Sales Maspons i Labrós i cunyada de Francesc Pelai Briz i Fernández, tots dos destacats intel·lectuals i folkloristes de l'època.

Com altres folkloristes de la seva generació, Maria del Pilar Maspons va recrear els materials que havia recollit de la tradició oral, fonamentalment tradicions i llegendes, i els va donar un aspecte molt literari des del punt de vista formal. En els Jocs Florals de Barcelona va obtenir un accèssit amb *Narracions y llegendas* (1875)⁵ i un premi amb *Montseny* (1880), un llibre que conté sis llegendes sobre la muntanya. Va aconseguir un altre premi en el Certamen científic-literari del Casino de Granollers amb el llibre *Costums y tradicions del Vallés* (1882),⁶ que inclou una descripció de costums, creences i festes populars així com una col·lecció de vint-i-dues llegendes de la comarca. També va publicar *Llegendas catalanas* (1881) i *Lo castell del amor. Rondalla* (s.d.).

Entre els anys 1879 i 1894 va col·laborar amb articles sobre folklore i literatura popular a les revistes *La Llumanera de Nova York*,⁷ *La Renaxença* i *La Il·lustració Catalana*. A *La Llumanera de Nova York* va publicar dos poemes i la llegenda “La finestra del bon recort” (1879)⁸ en un número especial de la revista “dedicat a les dones catalanes i redactat exclusivament per elles”, dirigit per Dolors Monserdà. A *La Renaxença* va publicar “Lo salt de la núvia” (1871) i “Lo gorch de la encantada” (1872). I en la nova etapa de la revista, publicada amb el nom de *La Renaixença*, hi va col·laborar amb els articles “Nostre Senyor tanca una porta i n'obra una altra” (1877) i “Lo carrer de la ballesta. Tradició”⁹ (1889). A *La Il·lustració Catalana* va publicar “Lo cavaller Sant Jordi. Patró de Catalunya” (1880),¹⁰ “La finestra del Bon Recort” (1881),

Caterina Albert, i que uns anys més tard les cançons van ser completades per la seva tia Amèlia, germana de Caterina Albert (Albert 1994: 11). Sobre la influència del folklore i la literatura popular en l'obra de Víctor Català, vegeu Oriol & López, i Oriol (2004). D'altra banda, també cal assenyalar la importància de l'activitat duta a terme per Irene Rocas Romaguera (1861–1947), mare de la folklorista Maria Gràcia Bassa Rocas, sobre la qual Palau (2012, 16-17) en traça un apunt biogràfic. Irene Rocas és autora d'un recull de parèmies de l'Empordà, editat pòstumament (Rocas). Per la informació que aporta Palau (2012, 17), sabem que Irene Rocas va ser col·laboradora de l'Arxiu d'Etnografia de Catalunya i de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, unes vinculacions sobre les quals caldrà seguir aprofundint.

⁴ Sobre la vida i l'obra de Maria del Pilar Maspons i Labrós, vegeu també Vilà, Armangué (2004, 2007) i Oriol (2010a).

⁵ El llibre conté 11 relats: Lo Pere Anton, Una aparició a temps, La font de San Salvador, Los espías, Los quatre dons, Lo farell, Una obra de caritat, La plassa de las bruixas, Lo fill del castell, Tentació, i Testafort.

⁶ El llibre es va tornar a publicar dos anys després (Bell-lloch 1883).

⁷ Sobre el contingut de literatura popular catalana de la revista, vegeu Oriol (2009).

⁸ La llegenda es va tornar a publicar dos anys més tard a *La Il·lustració Catalana* (Bell-lloch 1881).

⁹ Tradició relacionada amb el comte Borrell II.

¹⁰ Conté la llegenda de sant Jordi.

“Costums del Vallés”¹¹ (1883), “Quatre tradicions” (1889) i “Altres quatre tradicions del temps de la Reconquesta” (1894).

El 13 de maig de 1880, es van llegir les seves tradicions del Montseny en la vetllada literària organitzada per l'Associació d'Excursions Catalana (Avellana) i l'any 1885 aquesta mateixa associació la va nomenar sòcia honorària de la Secció Folklore Català.¹² Amb motiu de la mort de la folklorista, Juli Delpont li va dedicar una notícia necrològica a la *Revue Catalane*, de la qual n'era el director (Delpont).

1.2. Joaquina Santamaria i Ventura (Aagna de Valldaura)

Joaquina Santamaria i Ventura (Barcelona 1854–1930), uns anys més jove que Maria del Pilar Maspons i Labrós, també va ser escriptora i folklorista, i va signar la seva obra amb el pseudònim Aagna de Valldaura.¹³ Encara que no va tenir una obra tan abundant com la seva predecessora, entre els anys 1878 i 1908 va publicar alguns articles sobre literatura popular en revistes de l'època. A *La Llumanera de Nova York*, en el número especial dirigit per Dolors Monserdà en el qual va col·laborar també Maria del Pilar Maspons i Labrós, va publicar “L'aucell y l'atmetller. Faula” (1879); al *Calendari Català de l'any 1878*, “Los dos aucells” (1878);¹⁴ a *Lo Gay Saber*, “Com van ser fets quatre ministres. Traducció” (1878); a *La Il·lustració Catalana*, amb el nom de casada J. S. de Fàbregas¹⁵ i el pseudònim Aagna de Valldaura, va publicar “Tradicions religioses populars de Catalunya” (1879);¹⁶ i a *Feminal*, “Tradició històrica” (1908).

En la seva obra es reflecteixen les seves profundes conviccions religioses i patriòtiques. Aquestes característiques s'observen de manera especial en el llibre *Tradicions religioses de Catalunya* (1877),¹⁷ que conté una quarantena de rondalles i de llegendes de temàtica religiosa. A la col·lecció “Lectura popular” va publicar el llibre *Tradicions* (s.d.). També va realitzar traduccions literàries al català.¹⁸

Va col·laborar amb Dolors Monserdà (Barcelona 1845–1919) en la tasca d'ajudar les dones obreres a aconseguir unes millors condicions socials i va escriure l'assaig *Breus consideracions sobre la dona* (1886). Aquesta vessant feminista de Joaquina Santamaria connecta la folklorista, forjada en el moviment de la Renaixença, amb el següent grup, el de les dones compromeses amb el feminisme cultural.

2. Incursions en el folklore des del feminisme cultural

Montserrat Palau fa notar que a principis del segle XX la política catalana acceptava un feminisme burgès que entenia la dona moderna com aquella que podia accedir a la formació i al món laboral però sense perdre “els valors de la feminitat que marcava el discurs vigent ni la seva «naturalesa» i objectiu principal que es trobava dins l'àmbit de la llar” (Palau 2012, 16). En el context d'aquest feminisme, que l'autora qualifica com a

¹¹ Conté els següents costums: besar la pau, una obra de caritat, los administradors, l'oferta, l'encunament, junta d'arbres, lo mal cassador, la pedra del diable, lo Fort Farell, lo convent de monges de Sant Miquel, la dona d'aigua, i les encantades de Vall-de-rós.

¹² El consell de la Secció Folklore Català estava format per Gaietà Vidal i de Valenciano (president), Ramon Arabia i Solanas (vocal), i Manuel Giralt i Vila (secretari). I els socis honoraris de la Secció Folklore Català eren Maria de Bell-lloc, Marià Aguiló i Fuster, i Francesc Pelai Briz i Fernández (s.n. 1885).

¹³ Sobre la vida i l'obra de Joaquina Santamaria i Ventura, vegeu també Oriol (2010b).

¹⁴ La rondalla correspon a ATU 773 del catàleg internacional de tipus rondallístics (Uther).

¹⁵ Joaquina Santamaria es va casar amb el metge, escriptor i traductor Antoni Mª Fàbregas Rosal (Barcelona 1861–1902) i va tenir dos fills i cinc filles.

¹⁶ Conté tres llegendes religioses: La Verge de l'Eura, Lo Sant Crist de Balaguer, i La Verge del Claustre.

¹⁷ El llibre va conèixer dues edicions més (Valldaura 1926 i 1948).

¹⁸ Sobre la tasca de Joaquina Santamaria com a traductora, vegeu Pinyol.

feminisme “cultural”, el folklore hi tenia un lloc adient, ja que el projecte del catalanisme burgès “dipositava en les dones el paper de transmissores de tradicions, mites i relats nacionals” (Palau 2012, 14). El feminisme cultural i la literatura popular catalana conflueixen en l'activitat duta a terme per dues dones: Francesca Bonnemaison i Carme Karr.

2.1. Francesca Bonnemaison, traductora de rondalles

Francesca Bonnemaison i Farriols (Barcelona 1872–1949) va fundar el 1909 l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona. Estava casada amb Narcís Verdager i Callís (Vic 1862–Barcelona 1918), que era cosí del poeta Jacint Verdager. La seva vinculació a l'estudi del folklore es deu a la important tasca de divulgació de rondalles, especialment provençals, que va dur a terme. Ella mateixa les va traduir al català i, entre els anys 1893 i 1898, les va publicar al setmanari *La Veu de Catalunya* que dirigia el seu marit. Va signar les traduccions de les rondalles amb el pseudònim Franar, format amb les primeres síl·labes dels noms del matrimoni: Francesca i Narcís.

Tal com ha estudiat Laura Villalba (2015), el corpus total de relats publicats per Francesca Bonnemaison al setmanari *La Veu de Catalunya* és de cent trenta-set i, entre els textos publicats, n'hi ha que són de creació literària (signats per autors com Alphonse Daudet, Frederic Mistral, Josep Roumanille (Lou Cascarelet), Marius André i F. Chauvier) mentre que d'altres són recreacions de relats provinents de la literatura oral popular o que contenen motius propis d'aquesta literatura.

2.2 . Carme Karr i la revista *Feminal*

Carme Karr Alfonsetti (Barcelona 1865–1943) va ser una teòrica del feminisme, un feminisme que centrava “les seves demandes en la necessitat d'educació, formació i accés al món cultural” (Palau 2012, 15). Va crear la revista *Feminal* (com un suplement mensual de la revista *La Il·lustració Catalana*), la va dirigir, i hi va publicar amb el pseudònim de Joana Romeu. Tot i que Carme Karr no va publicar articles de folklore, va propiciar que en la seva revista es fes visible la tasca duta a terme per algunes dones en el terreny de la literatura popular. Així, hi trobem, per exemple, aportacions de Maria Lluïsa Ponsa, Antònia Bardolet, Adelaida Ferré, i Maria Baldó, entre d'altres.

A la secció “Plana pels petits”, Maria Lluïsa Ponsa hi va publicar “Lo príncep sense cor” (Ponsa) i Antonia Bardolet i Boix, amb el nom de casada, Antonia Bardolet d'Estebanell, “Rondalla del vigatà ferrer” (Bardolet). Adelaida Ferré va col·laborar en la revista amb la publicació de l'article “La porqueyrola. (Rondalla cerdana)”, un estudi sobre els orígens, les fonts i les variants de l'esmentada rondalla (Ferré). I Maria Baldó hi va publicar “Notes folk-loriques de Nadal” (Baldó), un article que recull diverses mostres de folklore relacionat amb les festes de Nadal: parèmies, costums, festes, creences, gastronomia, etc.

En la revista també hi va col·laborar el folklorista Rossend Serra i Pagès i hi va destacar la tasca duta a terme per algunes de les seves deixebles a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona. Així, per exemple, en l'article “Una artista catalana” (Serra i Pagès), el folklorista fa una semblança d'Adelaida Ferré i en destaca les conferències sobre rondalles que va pronunciar a la Secció Folklòrica del Centre Excursionista de Catalunya.

La revista també inclou notícies, com per exemple la d'una conferència impartida per la folklorista Manela Fina al Centre Excursionista de Catalunya (s.n. 1909). Així mateix, en diversos números de la revista trobem fotografies de dones folkloristes que acompanyen notícies i semblances referides a elles, com és el cas, per exemple, de Sara

Llorens, Maria Baldó, Narcisa Freixas, Adelaida Ferré, Agnès Armengol, Maria Gràcia Bassa i Joana Vidal.

3. Les folkloristes de formació acadèmica

Dolors Llopart i Roser Ros (43-44) han assenyalat que, en el darrer terç del segle XIX, l'educació de les dones de les classes benestants, que fins aleshores havia estat dirigida a preparar-les per a ser unes bones esposes i mares, competents en tots els àmbits domèstics, afegeix, en alguns centres capdavanters, un altre component en la seva formació, el de preparar-les perquè puguin treballar amb competència en tallers i comerços i també en despatxos, biblioteques, etc.

A Barcelona, dos centres educatius acomplien aquesta missió. Eren l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, que oferien cursos de Folklore dins del seu programa acadèmic.

3.1. Les alumnes de l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona

L'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona va ser creada el 1870 en el marc de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País (SEBAP). Dolors Llopart i Roser Ros (45) fan notar que ben aviat va esdevenir una institució de prestigi on estudiaven filles de famílies barcelonines que podien aconseguir una formació superior de qualitat “sense haver d'ingressar a la freda i masculina universitat.” A més, els amplis coneixements assolits els havien de permetre inserir-se en el món laboral i esdevenir unes bones professionals.

En el programa acadèmic de l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona hi havia l'assignatura de Folklore, que Rossend Serra i Pagès (Barcelona 1863–1929) va impartir entre els anys 1901 i 1917. Aquesta dimensió acadèmica del folklore va contribuir, sens dubte, a augmentar l'interès pel seu estudi.

Dolors Llopart i Roser Ros (45) han assenyalat tres característiques que definien el potencial que Serra i Pagès va veure en les seves alumnes. En primer lloc, la seva eficàcia com a recol·lectores de materials, ja que eren moltes; en segon lloc, la diversitat geogràfica que representaven, cosa que els permetia poder actuar en diferents punts de Catalunya; i en tercer lloc, la seva competència, ja que treballaven de manera seriosa, pulcra i exhaustiva i, sobretot, amb il·lusió.

Entre les assignatures que s'impartien a l'Escola d'Institutrius hi havia també les de Taquigrafia i Llengua catalana. Tenir uns bons coneixements de Taquigrafia resultava molt útil per a la recollida dels materials de literatura popular (rondalles, llegendes, tradicions...) perquè permetia reproduir amb la màxima fidelitat el discurs oral. Així mateix, l'estudi de la llengua catalana proporcionava una competència lingüística que facilitava la transcripció dels materials recollits. Els coneixements de les alumnes de Folklore en aquestes assignatures expliquen la qualitat i el valor que tenen els textos que van recollir, uns textos que avui es conserven al fons Serra i Pagès de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Rossend Serra i Pagès va motivar les seves alumnes perquè recollissin materials de folklore i perquè els estudiessin, i també les va animar a publicar articles i a impartir conferències sobre aquesta matèria. Així, va promoure, per exemple, la participació de Maria Baldó, Adelaida Ferré, Sara Llorens i Joana Vidal en la secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya que ell mateix va crear l'any 1904.

Algunes de les alumnes de Serra i Pagès van continuar fent aportacions a l'estudi de la literatura popular catalana un cop casades i van signar els seus treballs posant el cognom del marit precedit de la preposició “de” després del seu primer cognom (per ex. Sara Llorens de Serra), però la majoria van deixar aquesta activitat un cop van acabar

les classes a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona o després de contraure matrimoni com és el cas, per exemple, de Manela Fina.

Laura Villalba en l'article "La dona catalana i els estudis folklòrics a principis del segle XX: recuperant les genealogies perdudes" (2012), inclou una llista de 89 dones folkloristes i esmenta les revistes on algunes d'aquestes dones van publicar: *Arxiu de Tradicions Populars*,¹⁹ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*, *Catalunya*, *Catalana*, *El Puigal*, *El Catllar*, *Feminal*, *La Pàtria*, *Lo Pensament Català*, *La Veu de Catalunya* i *La Veu del Montserrat*.

De la setantena d'alumnes que van cursar l'assignatura de Folklore impartida per Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona destaquen els noms de Maria Baldó, Maria Gràcia Bassa, Maria Domènech, Julita Farnés (filla del folklorista Sebastià Farnés), Adelaida Ferré, Manela Fina, Narcisa Freixas, Sara Llorens, Maria Oller (filla de l'escriptor Narcís Oller), Maria Patxot (filla de l'industrial i mecenes Rafael Patxot), Maria Solà i Joana Vidal, entre d'altres.

Algunes d'aquestes dones folkloristes han estat objecte d'estudi en els darrers anys i això ha permès que la seva tasca hagi començat a ser coneguda i divulgada. Així, per exemple, s'han realitzat treballs monogràfics que posen en relleu la vida i l'obra de les següents folkloristes: Maria Baldó i Maria Gràcia Bassa (Palau 2012), Adelaida Ferré (Villalba 2014), Sara Llorens (Roma 2006, 2012; Borja), i Joana Vidal (Oriol 2010c; Soler i Amigó 2010).

3.2. Les alumnes de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona

L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona va ser fundat el 1909 a Barcelona per Francesca Bonnemaison. Per la informació que donen Dolors Llopart i Roser Ros (46), sabem que en aquest centre hi van fer classes Rossend Serra i Pagès, i Aureli Capmany. El curs 1914-1915, Serra i Pagès va fer "un curs de tres sessions sobre folklore" i Aureli Capmany "era el responsable de les sessions setmanals de jocs, cançons i llegendes i de les sessions dominicals sobre danses, jocs, rondalles, cançons..."

Entre les assignatures que s'impartien a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona hi havia també les de Taquigrafia i Llengua catalana, unes assignatures que, com hem vist anteriorment, resultaven molt útils per assegurar que la recollida i la transcripció dels materials de literatura popular poguessin resultar el màxim de fidels a les fonts orals.

En aquesta institució d'ensenyament hi van estudiar, entre d'altres, Adelaida Ferré, Maria Patxot i Maria Solà, que també havien estudiat a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona.

4. Les folkloristes de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya va ser un ambiciós projecte que tenia per objectiu la recollida de les cançons de les terres de parla catalana, el seu estudi i publicació, i que es va poder realitzar gràcies a la important dotació econòmica que Concepció Rabell i Cibils va deixar, en morir, per al conreu de la cultura catalana.²⁰

Rafael Patxot i Jubert, administrador de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, va ser l'impulsor del projecte, i l'Orfeó Català en va assumir la direcció. En la sessió inaugural, celebrada el 6 de gener de 1922 hi van assistir, entre d'altres, els representants

¹⁹ Sobre la contribució de les dones a la revista *Arxiu de Tradicions Populars*, vegeu Oriol (2012).

²⁰ Sobre el projecte de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i la recuperació dels seus materials vegeu, especialment, Massot (1992-1993, 2003 i 2006).

de les següents institucions culturals del país: Agustí Duran i Sanpere (Centre Excursionista de Catalunya), Jaume Massó i Torrents (Institut d'Estudis Catalans), Tomàs Carreras i Artau i Josep Maria Batista i Roca (Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya), Antoni Nicolau (Escola Municipal de Música), Rossend Serra i Pagès (Secció Folkòrica del Club Muntanenc), Joan Tomàs i Joan Amades (Secció Folklorica de l'Ateneu Enciclopèdic Popular), així com d'altres personalitats. Francesca Bonnemaison hi va assistir en qualitat de presidenta de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona. També hi van assistir Maria Baldó i Adelaida Ferré, a les quals Serra i Pagès havia introduït en l'estudi del folklore (Massot 1993-2011, vol. V, 238). El projecte va iniciar les seves activitats el 1922 i les va mantenir fins al 1939, tot i que el 1940 encara hi va haver algunes activitats esporàdiques.

Abans de la guerra civil espanyola es van publicar tres volums de materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i des de 1993 fins a 2011, Josep Massot i Muntaner n'ha publicat 18 volums més. La consulta d'aquests 21 volums permet conèixer la implicació que van tenir les dones que van participar en les diverses missions de recerca que es van dur a terme. Aquestes dones van ser Palmira Jaquetti, Maria Carbó i Mercè Porta a Catalunya, i Dolors Porta a Mallorca. Totes elles van dur a terme una important activitat com es pot veure a continuació.

Palmira Jaquetti i Maria Carbó van realitzar tres missions de recerca. La primera, l'any 1925, a la Seu d'Urgell, el Pallars i la vall d'Aran;²¹ la segona, el 1926, al Pallars i a la Conca de Tremp;²² i la tercera, el 1931, a la Ribagorça i al Pallars com una continuació de missions anteriors.²³

Palmira Jaquetti i el seu marit, Enric d'Aoust, van realitzar set missions de recerca. El 1927 en van realitzar tres: una al Pallars i a la Ribagorça,²⁴ una altra a Torroella de Montgrí i la darrera a l'Estartit.²⁵ Durant els mesos de desembre de 1928 i gener de 1929, van dur a terme una quarta la missió de recerca a Torroella de Montgrí, Verges, Pals i l'Escala, com a continuació de la missió que havien iniciat l'any 1927 en aquesta mateixa zona.²⁶ Durant els mesos de juny a setembre de 1929 van realitzar una cinquena missió de recerca, en aquest cas a la Ribagorça, com una continuació de la duta a terme l'any 1927 al Pallars. El mes de desembre de 1929 es van desplaçar a l'Escala per dur a terme la seva sisena missió de recerca, que era la continuació de la realitzada anteriorment entre desembre de 1928 i gener de 1929.²⁷ Finalment, el 1939 van realitzar una setena missió de recerca a Verges i els seus voltants.²⁸

Palmira Jaquetti i Mercè Porta van dur a terme dues extenses missions de recerca: la primera, el 1933, a Tregurà i Setcases; i la segona, el 1934, a Molló, Prats de Molló i Pardines.²⁹

Després de la guerra civil espanyola, l'any 1940, Palmira Jaquetti encara va continuar realitzant algunes missions de recerca, que van tenir lloc, concretament, a Molló, Setcases, Manyanet, Anglès i la vall d'Aran.³⁰

Finalment, tot i que fora de l'àmbit territorial de Catalunya, cal esmentar la tasca duta a terme per Dolors Porta i Bauzà, que va ser deixeblla de Baltasar Samper i

²¹ Massot (1993-2011, vol. VI).

²² Massot (1993-2011, vol. VII).

²³ Massot (1993-2011, vol. XIV).

²⁴ Massot (1993-2011, vol. VII).

²⁵ Massot (1993-2011, vol. IX).

²⁶ Massot (1993-2011, vol. X).

²⁷ Massot (1993-2011, vol. XII).

²⁸ Massot (1993-2011, vol. XIV).

²⁹ Massot (1993-2011, vol. XVI).

³⁰ Massot (1993-2011, vol. XX).

posteriorment la seva segona muller, i que va realitzar una missió de recerca als voltants de Palma els anys 1934 i 1935.³¹

El potencial per a la recerca que tenen els materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i les memòries que els acompanyen és molt gran, ja que l'estudi d'aquest fons documental permet conèixer l'aportació realitzada per aquestes dones folkloristes en la recuperació i la salvaguarda de la cançó tradicional.

Així, per exemple, Palmira Jaquetti, Maria Carbó i Mercè Porta van arribar a recollir unes 10.000 cançons per a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya que actualment es conserven al Fons Palmira Jaquetti (secció de Música de la Biblioteca de Catalunya). En el cas de Palmira Jaquetti, cal tenir en compte, a més, que és l'autora de les memòries de les missions de recerca que va realitzar en col·laboració amb Maria Carbó, Mercè Porta i Enric d'Aoust. Aquestes memòries són especialment importants per poder comprendre l'esforç que representava per a les dones participar en un projecte d'aquestes característiques en aquells anys, com molt bé ha assenyalat Josefina Roma (2005). En el seu estudi, Josefina Roma ha analitzat la tasca duta a terme per Palmira Jaquetti i Maria Carbó en les missions de recerca que van realitzar al Pallars en els anys 1925, 1926 i 1931 i n'ha assenyalat les dificultats i la incomprensió de què van ser objecte per part de la gent dels llocs que visitaven, que no entenien el sentit d'allò que estaven fent.

El fons de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya conserva altres materials recollits per dones, tot i que no formen part de les missions de recerca. És el cas, per exemple, de l'original del *Cançoner de Pineda* de Sara Llorens, ofert per l'autora a l'Obra del Cançoner segons consta en el Dietari de l'Obra del Cançoner de l'11 de febrer de 1933 (Massot 1993-2011, vol IV, fasc. 2, 486) i del recull inèdit de les *Llegendes alacantines* aplegades també per Sara Llorens. Aquest recull és avui estudiat des de la Universitat d'Alacant per Joan Borja.

Conclusions

L'estudi de l'activitat duta a terme per les dones folkloristes en el que podem considerar el període clàssic dels estudis de folklore, que va de 1853 a 1959, ha posat de manifest que la seva contribució a l'estudi de la literatura popular catalana s'inicia l'any 1871 amb la publicació de la llegenda "Lo salt de la núvia" de Maria del Pilar Maspons i Labrós (Maria de Bell-lloch) a la revista *La Renaxença* i finalitza el 1940 amb la recollida de cançons realitzada per Palmira Jaquetti en la missió de recerca per a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya duta a terme a Molló, Setcases, Manyanet, Anglès i la vall d'Aran.

Entre aquestes dates, la implicació de les dones folkloristes en la recopilació, l'estudi i la publicació de literatura popular catalana pot considerar-se notable. A finals del segle XIX es fan reculls de narracions populars que presenten els textos recreats des del punt de vista literari. En la darrera dècada del segle XIX i les primeres del XX, des del feminisme cultural, representat per Francesca Bonnemaïson i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, i per Carme Karr i la revista *Feminal*, també es fan aportacions a l'estudi de la literatura popular catalana que es concreten en traduccions de rondalles procedents d'altres cultures al català i en estudis diversos que es publiquen en revistes de l'època. Però és el folklore acadèmic, de la mà de Rossend Serra i Pagès, el que fa possible que un nombre important d'alumnes del folklorista s'entusiasmin per l'estudi del folklore i n'esdevinguin actives recol·lectores. Així mateix, la motivació que els encomana el seu mestre fa que s'impliquin en la realització de conferències, la publicació de llibres i la col·laboració en revistes.

³¹ Massot (1993-2011, vol. XVII).

Finalment, les missions de recerca de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya donen entrada a folkloristes d'una nova generació que centren la seva activitat en la recollida de cançons. Aquestes dones són: Palmira Jaquetti, Maria Carbó i Mercè Porta, que entre 1925 i 1940 arriben a recollir unes 10.000 cançons.

Obres citades

- Albert, Ll. *Cançoner de l'Empordà*. L'Escala: el Brau, 1994.
- . *Mil adagis, recopilats per Caterina Albert i Paradís - Victor Català*. L'Escala: Ajuntament de l'Escala/Diputació de Girona, 2000.
- Armangué, J. "Presentació." En M. de Bell-Lloc. *Llegendari*. Barcelona: Fundació Privada de Bigues i Riells/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004. 5-29.
- . "Presentació." *Les llegendes en el paisatge de Maria de Bell-lloc*. Bigues i Riells: Fundació Privada de Bigues i Riells, 2007.
- Avellana, R. "Vetllada literaria en obsequi a D. Maria de Bell-lloch, D. Salvador Sanpere y Miquel y D. Gayeta Vidal de Valenciano, celebrada lo dia 13 de Maig de 1880." *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 3, núm. 19-20 (maig-juny, 1880): 103-104.
- Arxiu de Tradicions Populars recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i Terres Aragoneses de Parla Catalana*. Barcelona: Olañeta, 1928-1935. 7 vols. [ed. facsímil].
- Baldó, M. "Notes folk-loriques de Nadal." *Feminal* 9 (29 de desembre, 1907): s.p.
- Bardolet, A. "Plana pels petits. Rondalla del vigatà ferrer." *Feminal* 7, núm. 82 (25 de gener, 1914): s.p.
- Bell-lloch, M. de. "Lo salt de la núvia." *La Renaxensa* 1, núm. 5 (2 d'abril, 1871): 57-59.
- . "Lo gorch de la encantada." *La Renaxensa* 2, núm. 1 (1 de febrer, 1872): 4-6; núm. 2 (15 de febrer, 1872): 18-20.
- . *Narracions y llegendas, publicadas en los Jochs Florals de Barcelona de 1875*. Barcelona: Estampa de La Renaxensa, 1875.
- . "Nostre Senyor tanca una porta i n'obra una altra." *La Renaixensa* 7, tom 1, núm. 4 (30 d'abril, 1877): 278-287.
- . "La finestra del Bon Recort. Llegenda." *La llumanera de Nova York* 4, núm. 49 (maig, 1879): 6-7.
- . "Lo cavaller Sant Jordi. Patró de Catalunya." *La Il·lustració Catalana* 1, núm. 1 (10 de juliol, 1880): 3.
- . "Montseny." *Jochs Florals de Barcelona. 1880*. Barcelona: Estampa de La Renaxensa, 1880, 209-219.
- . "La finestra del Bon Recort." *La Il·lustració Catalana* 2, núm. 27 (30 de març, 1881): 215.
- . *Llegendas catalanas*. Barcelona: Tipografia Espanyola, 1881.
- . "Costums y tradicions del Vallés." *Certamen científich-literari del Casino de Granollers*, 1882. 105-160.
- . "Costums del Vallés." *La Il·lustració Catalana* 4, núm. 93 (31 d'agost, 1883): 247-251; núm. 94 (15 de setembre, 1883): 271-274.
- . *Costums y tradicions del Vallés*. Barcelona: La Renaixensa, 1883.
- . "Quatre tradicions." *La Il·lustració Catalana* 10, núm. 214 (15 de juny, 1889): 162-166.
- . "Lo carrer de la ballesta. Tradició." *La Renaixensa* 19 (1889): 359-361.
- . "Altres quatre tradicions del temps de la Reconquesta." *La Il·lustració Catalana* 15, núm. 324 (15 de març, 1894): 75-76; núm. 325 (31 de març, 1894): 82-83.
- . *Llegendari*. J. Armangué ed. Barcelona: Fundació Privada de Bigues i Riells/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- . *Lo castell del amor. Rondalla*. Biblioteca infantil. Barcelona: Impr. La Catalana, s.d.

- BiblioFolk. Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana. Disponible a Internet: <http://bibliofolk.arxiudedefolklore.cat> [data de consulta: 19 de setembre de 2015].
- Borja, J. "Sara Llorens i Carreres i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya: dades a propòsit d'unes *Llegendes alacantines* inèdites." En J. Temporal & L. Villalba eds. *La recerca folklòrica: persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Joan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2012. 105-135.
- Delpont, J. "Donya Maria Maspons." *Revue Catalane* 1, núm. 3 (15 de març, 1907): 67.
- Ferré i Gomis, A. "La porqueyrola. (Rondalla cerdana)." *Feminal* 39 (26 de juny, 1910): s.p.
- Llopart, D. "L'estudi de la cultura popular." En J. Soler i Amigó ed. *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana/Generalitat de Catalunya, 2008. Vol X: 13-71.
- Llopart, D. & R. Ros. "Dona i folklore. Apunts per a l'estudi del folklore compilat per dones a cavall de finals del segle XIX i les primeries del segle XX." En J. Temporal & L. Villalba eds. *La recerca folklòrica: persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Joan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2012. 43-54.
- Llorens, S. *Rondallari de Pineda*. J. Roma ed. Pineda de Mar: Ajuntament de Pineda de Mar, 2006.
- Milà i Fontanals, M. *Observaciones sobre la poesia popular con muestras de romances catalanes inéditos*. Barcelona: N. Ramirez, 1853.
- Massot, J. "L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, avui." *Llengua & Literatura* 5 (1992-1993): 739-751.
- . *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993-2011. Vols. 4 a 21.
- . "L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, font de recerques." *Llengua & Literatura* 14 (2003): 549-561.
- . "L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya." *Escriptors i erudits contemporanis: sisena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006. 195-228.
- Oriol, C. "El folklore en la literatura: un model d'anàlisi aplicat a l'obra de Víctor Català." En M. Sunyer, R. Pujadas & P. Poy eds. *Literatura i identitats*. Valls: Cossetània, 2004. 37-58.
- . "La llumanera de Nova York, una illa de cultura catalana a Nord-amèrica." En J. Armangué & C. Valriu eds. *Illes i insularitat en el folklore dels Països Catalans*. Cagliari: Grafica del Parteolla, 2009. 147-154.
- . "Maria del Pilar Maspons (1841-1907) (Maria de Bell-lloch)." En T. Vinyoles Vidal & N. Jornet Benito dirs. *Diccionari biogràfic de dones*. Xarxa Vives d'Universitats, 2010a. Disponible a Internet: <http://www.dbd.cat/> [data de consulta 5 d'octubre de 2015]
- . "Joaquima Santamaria (1852-1934) (Agnà de Valldaura)." En T. Vinyoles Vidal & N. Jornet Benito dirs. *Diccionari biogràfic de dones*. Xarxa Vives d'Universitats, 2010b. Disponible a Internet: <http://www.dbd.cat/> [data de consulta 5 d'octubre de 2015]
- . "Introducció." En J. Soler i Amigó. *Joana Vidal, folklorista*. Valls: Cossetània, 2010c. 9-13.
- . "L'aportació de les dones folkloristes a la revista *Arxiu de Tradicions Populars*." En J. Temporal & L. Villalba eds. *La recerca folklòrica: persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Joan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2012. 55- 68.

- . "L'estudi de la literatura popular catalana des d'una perspectiva de gènere." En M. Bacardí, F. Fuguet & E. Gallén eds. *La literatura catalana contemporània: intertextos, influències i relacions*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans/Universitat Autònoma de Barcelona, 2013. 197-209.
- Oriol, C. & M. López. "Caterina Albert, Víctor Català: els referents del folklore, el plaer per la literatura." En E. Prat & P. Vila eds. *II Jornades d'estudi "Vida i obra de Caterina Albert i Paradís (Víctor Català), 1869-1966"*. Barcelona: Ajuntament de l'Escala/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002. 387-414.
- Oriol, C. & E. Samper eds. *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*. Tarragona: Publicacions URV, 2011.
- Palau, M. "Les aportacions al feminisme de les folkloristes Maria Gràcia Bassa i Maria Baldó." En J. Temporal & L. Villalba eds. *La recerca folklòrica: persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Joan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2012. 13-25.
- . "L'epistolari de Rossend Serra i Pagès: les folkloristes catalanes de començaments del segle XX." *Estudis de Literatura Oral Popular/Studies in Oral Folk Literature* 3 (2014): 85-97.
- Pinyol, R. "Les escriptores catalanes vuitcentistes i la traducció." *Quaderns. Revista de traducció* 13 (2006): 67-75.
- Ponsa, M. Ll. "Plana pels petits. Lo príncep sense cor." *Feminal* 7, núm. 85 (26 d'abril, 1914): s.p.
- Prats, Ll. *El mite de la tradició popular*. Barcelona: Edicions 62, 1988.
- Prats, Ll., D. Llopart & J. Prat. *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions. 1853-1981*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular, 1982.
- Rocas, I. *Refransys i dites populars de Llofriu, recollides per Irene Rocas*. R. Angelats & P. Vila eds. Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell, 2004.
- Roma, J. "La dona en les cançons tradicionals a la Ribagorça." *Ripacurtia* 3 (2005): 85-108.
- . "Introducció." En S. Llorens. *Rondallari de Pineda*. Pineda de Mar: Ajuntament de Pineda de Mar, 2006. 9-32.
- . (2012): "Sara Llorens i les llegendes de la baixada als inferns." En J. Temporal & L. Villalba eds. *La recerca folklòrica: persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Joan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2012. 153-161.
- Roma i Casanovas, F. "Dona i excursionisme: una passejada per la literatura excursionista de muntanya", 1998. Disponible a Internet: <http://www.francescroma.net/web/genere.pdf> [data de consulta: 30 de setembre de 2015].
- Serra i Pagès, R. "Una artista catalana." *Feminal* 39 (26 de juny, 1910): s.p.
- Soler i Amigó, J. *Joana Vidal, folklorista*. Valls: Cossetània, 2010.
- S.N. "Secció Oficial: Anuncis oficials. Folk-Lore Catalá. Nomenclatures." *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 8, núm. 80-81 (maig-juny, 1885): 108.
- S.N. "Notes barcelonines." *Feminal* 32 (28 de novembre, 1909): s.p.
- Uther, H. J. *The types of international folktales. A classification and bibliography*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004. 3 vols.
- Valldaura, A. *Tradicions religioses de Catalunya*. Barcelona: Estampa de J. Roca y Bros, 1877.
- . "Los dos aucells." *Calendari Català de l'any 1878* (1878): 26-27.

- . “Com van ser fets quatre ministres. Traducció.” *Lo Gay Saber* 1, 2a època, núm. 18 (15 de setembre, 1878): 285-286.
- . “L'aucell y l'atmetller.” *La Llumanera de Nova York* 4, núm. 49 (maig, 1879): 5.
- . “Tradicions religioses populars de Catalunya.” *La Il·lustració Catalana* 12, núm. 252 (15 de gener, 1891): 10.
- . *Breus consideracions sobre la dona*. Barcelona: Tip. Catòlica, 1886.
- . “Tradició històrica.” *Feminal* 2, núm. 19 (25 d'octubre, 1908): s.p.
- . *Tradicions religioses de Catalunya*. Amb il·lustracions de Joan G. Junceda. Rondalles catalanes 11. Barcelona: Foment de Pietat, 1926.
- . *Tradicions religioses de Catalunya*. Barcelona: Millà, 1948.
- . *Tradicions*. Barcelona: Il·lustració catalana, s.d.
- Vilà, C. “Vida i obra de Maria de Bell-lloc.” En M. de Bell-lloch. *Vigatans i botiflers*. C. Vilà ed. Barcelona: Barcanova, 1992. 22-28.
- Villalba, L. “La dona catalana i els estudis folklòrics a principis del segle XX: recuperant genealogies perdudes.” En J. Temporal & L. Villalba eds. *La recerca folklòrica: persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Joan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2012. 27-42.
- . “(Les) folkloristes a la premsa catalana del primer terç del segle XX: un tabú en la història del folklore català.” En A. Francés & J. Guiscafrè eds. *Erotisme i tabús en l'etnopoètica*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Joan Gil-Albert/Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2013. 99-125.
- . *Adelaida Ferré i Gomis, Folklorista. Edició, catalogació i estudi del seu corpus rondallístic*. Tesi doctoral. Universitat Rovira i Virgili, 2014.
- . “Francesca Bonnemaïson, traductora: una aventura a cavall entre la literatura de creació i la literatura oral.” *Actes del Setzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Salamanca, 2012*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015. Vol. 3: 227-338.